

STOSOWANIE SYSTEMU WZMOCNIEN W PROCESIE WYCHOWANIA

Dawid Czarnecki

Dariusz Skalski

*Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu
im. Jędrzeja Śniadeckiego
w Gdańsku Wydział Kultury Fizycznej –
Zakład Pływania i Ratownictwa Wodnego, Polska*

Michał Tuz

*Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte
w Gdyni, Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich (Polska)*

Elżbieta Skalska

*Szkoła Podstawowa nr 1 im. Jana Pawła II
w Skarszewach (Polska, woj. Pomorskie)*

Wstęp. Proces wychowania wydaje się procesem, na tyle naturalnym i powszechnym, że często nie widzimy potrzeby dogłębnej jego analizy [1]. Rozumieć należy, że proces jest pewnym ciągiem działań bądź zmian, które są uporządkowane i wynikają jedne z drugich. Proces ma wyraźnie nakreślony kierunek postępowania, pewną strukturę i właściwości. Proces wychowania kojarzy się rodzicom przede wszystkim z miłością, daniem dziecku tego, czego sami nie mieli lub po prostu byciem z dzieckiem na co dzień. Intuicja rodzicielska często bywa jedynym drogowskazem wyznaczającym rodzicom kierunek działania i ocenę, co jest dobre, a co złe dla dziecka [2]. Tymczasem proces wychowania to zaplanowana, świadoma, często żmudna praca na rzecz dziecka, o czym, niestety, rzadko myślimy, kiedy planujemy je mieć. Zgodnie z definicją proces wychowania to system czynności nauczycieli (rodziców) i wychowawców umożliwiających wychowankom zmienianie się w pożądanym kierunku, a więc kształtowanie i przekształcanie wiedzy o świecie, uczuć, przekonań i postaw społecznych, moralnych i estetycznych, woli i charakteru, oraz wszechstronny rozwój osobowości [3]. Proces wychowania nie zależy tylko od samego nauczyciela czy ucznia. Dziecko przebywa przecież w środowisku, gdzie początkowo, każdy nawet najmniejszy bodziec jest dla niego jakimś doświadczeniem. Proces wychowawczy ma zatem charakter celowy, planowy i jest rozłożony w czasie. Cel wychowania to przede wszystkim przygotowanie do życia

w społeczeństwie, do uczestnictwa kulturalnego i rozwoju własnej osobowości. Natomiast struktura procesu wychowania jest realnym składnikiem obiektywnej rzeczywistości i obejmuje:

- planowy cel wychowawczy;
- sytuacje wychowawcze zachodzące w określonym środowisku, w którym ten proces zachodzi, ma miejsce;
- doświadczenia wynoszone z sytuacji wychowawczych;
- wyniki procesu wychowawczego [3].

Wychowawczy system wzmocnień. Od urodzenia rozwój dziecka kierowany jest poprzez egzekwowanie zakazów, nakazów, poleceń czy instrukcji. Podstawowym procesem, dzięki któremu udaje się egzekwować wyżej wymienione formy, jest uczenie się, a w nim wzmacnianie zachowań poprzez użycie, nie tylko odpowiednich metod wychowawczych, ale i odpowiednich metod kierownictwa. Kary i nagrody są środkami często stosowanymi w wychowaniu i nauczaniu dzieci. Służą one głównie do wywołania zmiany w postępowaniu wychowanka. Nagrody i kary należą do jednych z ważniejszych metod wychowawczych [4, 5]. W ujęciu pedagogicznym kara i nagroda są środkami stosowanymi świadomie w celu wywołania zmiany w postępowaniu wychowanka. Pedagodzy zwracają uwagę na większą rolę stosowania metody nagrody niż kary, ponieważ koryguje ona i efektywniej wzmacnia prawidłowe działania w wychowaniu dziecka. Obecnie twierdzi się (za autorami encyklopedii pedagogicznej), iż: „funkcję nagrody lub kary pełnić może każdy bodziec, czynnik czy zdarzenie, które wywierają wpływ na poprzedzającą je reakcję lub zachowanie [...] nasilenie lub zwiększenie częstości poprzedzających je zachowań, nosi miano nagrody, jeśli zaś prowadzi do zmniejszenia częstości lub zaniku tego zachowania, pełni rolę kary [6]. Pomimo związku pomiędzy nagrodą i karą zjawisk tych nie uważa się jako symetrycznych, ponieważ różne oddziaływania wychowawcze wywołują różne skutki w zachowaniu u dzieci. Nagroda stanowi informację o sukcesie i zachęca dziecko do dalszych osiągnięć, natomiast kara, która jest informacją o porażce, prowokuje do skorygowania i naprawienia błędów. Konsekwentne i prawidłowe działanie rodziców, w tym kierunku, uczy dziecko prawidłowych zachowań. Prawidłowe stosowanie nagród oraz kar wymagają od rodziców taktu oraz przemyślanego działania. Nagrody powinny być stosowane w parze z karami we właściwy sposób zależnie od danej sytuacji. Dlatego też ważne jest poznanie różnorodnych rodzajów kar i nagród stosowanych w procesie wychowania. W literaturze pedagogicznej istnieje wiele różnych typologii kar, których podział jest bogatszy niż podział nagród. Prekursor pedagogiki opiekuńczej Józef Czesław Babicki, wyróżnił trzy rodzaje kar:

- kara przypominająca, która ma za zadanie przypomnieć o aktualnych wymaganiach, wyraża się ją kilkoma słowami, gestem czy spojrzeniem;
- kara pouczająca, wymaga od wychowanka powtórzenia działania niedokładnego lub błędnego, pomocą służy tu wychowawca;

- kara zmuszająca (tej karze J. Cz. Babicki przypisywał najmniejszą wartość wychowawczą) może być stosowana przez wychowawcę o wielkim autorytecie, a przymus nabiera cech obiektywnego prawa.

Na dużą uwagę zasługuje typologia proponowana przez I. Jundziłł. Przedstawione tam kary są najczęściej wymieniane w literaturze naukowej i zauważane w praktyce wychowawczej. Klasyfikację tą obejmuje następujący podział:

1. Kary niepedagogiczne, które „są nie tylko nieskuteczne, ale i wysoce szkodliwe”:
 - kara fizyczna (dziecko „stłukło szklankę – dostało solidnego klapsa; zniszczyło wazon – było bite znacznie mocniej. Im cięższe przewinienie, tym silniejsze razy”). Zdaniem autorki dzieci są w ten sposób karane pod wpływem:
 - nieuzasadnionych przekonań o skuteczności tego typu kar, pod wpływem tradycji: „mnie bili i wyrosłem na porządnego człowieka, musi swoją porcję otrzymać mój syn”;
 - straszenie, które „likwiduje małe zło, a czyni poważne, bo trwałe”. Jest to typ kary słownej, która powoduje takie urazy psychiczne, jak nerwice lękowe, fobie, a nawet różne objawy somatyczne;
 - upokarzające kary słowne: wyzwiska, „reakcja krzykiem na wykroczenie dziecka”. Są to kary, które „poniżają godność dziecka i wywołują niekorzystne następstwa”;
 - kara izolacji, która jest „stosowana zarówno wobec małych, jak i starszych dzieci”. W wyniku tego typu kary u dziecka może powstać nerwica lękowa przejawiająca się lękiem przed ciemnością i samotnością.
2. Kary pedagogiczne, są to kary pozytywne, ponieważ „nie poniżają godności karanego i karzącego, a ich jedynym celem jest poprawa postępowania dziecka”. Należą tu:

- kara naturalna, która jest bezpośrednim następstwem winy. Podstawową cechą owej kary jest to, iż dziecko poprzez naturalny sposób uczy się zauważać, jakie są konsekwencje niewłaściwego zachowania, dzięki czemu kształtuje samo swoje samowychowanie wyciągając prawidłowe wnioski, np. „zabraniamy dziecku wspinać się na drzewo. Nie posłuchało i spadło, uderzyło się mocno, z płaczem wróciło do domu. Kara już została wymierzona, dziecko zrozumiało sens zakazu. [...] Dziecko odezwało się niegrzecznie do dziadka czy przezwą kolegę, musi ich serdecznie przeprosić”;
- tłumaczenie i wyjaśnianie bez zdenerwowania i zastraszania (służąc pomocą), uczy dzieci odróżniać przyczyny i skutki niewłaściwego ich zachowania;
- odmawianie przyjemności w zależności od wieku i usposobienia dziecka. Należy tu pamiętać o prawidłowym rozeznaniu dziecięcych upodobań i skłonności w stosowaniu przesady oraz w dotrzymywaniu danego słowa;
- wyrażanie swego smutku i zawodu „dla dziecka subtelnego, kochającego swoich rodziców poważną karą jest uświadomienie sobie, że się ich skrzyw-

dziło nagannym zachowaniem [...] dziecko niezdolne do empatii [...] tuli się przeprasza, ponieważ lubi uśmiech i radość wokół siebie”;

- nagana;
- czasowe odebranie przyznanego przywileju lub rzeczy (np. wynoszenie śmieci, kupowanie gazety lub pieczywa, zapraszanie koleżanek lub kolegów) już przyznanym jest dotkliwą karą dla dziecka, które będzie się starało, aby w przyszłości na nią nie zasłużyć [7].

Przed przystąpieniem do analizy nagród stosowanych w wychowaniu dziecka należy stwierdzić, że dobór kar zależy od winy, okoliczności, osobowości, jak także od psychiki danego dziecka. Możliwości te są uwikłane w różne sytuacje wychowawcze i dlatego ich wpływ należy rozpatrywać w całym kontekście połączonym z odpowiednimi nagrodami. Dlatego ważne jest, aby poznać różnorodne rodzaje nagród. Cz. Czapów nagrody dzieli, podobnie jak kary, stosownie do zainteresowań i wieku dziecka. Wyróżnia tutaj:

- pieśczość, słodycze, zabawki dla dzieci we wczesnym okresie dzieciństwa;
- pochwałę, czyli zachęcanie dziecka do prawidłowego zachowania poprzez pozytywną ocenę;
- metodę miłości poprzez serdeczność, aprobatę i uznanie;
- nagrody materialne, np. ofiarowywanie dziecku przedmiotów bezpośredniego użytku lub pieniędzy;
- zawieszenie kary [8].

Inny podział nagród sklasyfikował pan I. Jundziłł:

- nagradzanie uznaniem i pochwałą: aprobata, podziw, uśmiech, radość, przytulenie;
- nagradzanie przez sprawianie przyjemności: wspólna zabawa, wspólny spacer, głośne czytanie ciekawych książek stosownie do wieku dziecka, przyjazne rozmowy, odwiedzanie rodziny lub kolegów, wyprawianie dziecku urodzin;
- darzenie zaufaniem np. kupowanie pieczywa, zmniejszanie kontroli nad dzieckiem;
- wspólne atrakcyjne spędzanie czasu wolnego np. wspólne wycieczki, wspólne wyjście do kina, teatru, wystawy lub wspólne obejrzenie filmu, spektaklu czy koncertu;
- nagrody rzeczowe np. prezenty z różnych okazji, nagrody książkowe, ubrania, pieniądze [7].

W jaki sposób rodzice oddziałują na dziecko, jaki system kierowania stosują w swojej rodzinie, ukazuje to styl autokratyczny, demokratyczny czy też liberalny. Autokratyczny styl wychowania oparty jest na autorytecie przemocy. Wszelkie decyzje podejmowane są przez obojgu rodziców lub poprzez autorytet rodziny, którym jest jedno z nich (albo ojciec, albo matka) bez wcześniejszego uzgodnienia z dzieckiem. S. Mika podkreśla, iż styl autokratyczny charakteryzuje się sprawowaniem władzy poprzez „kierownika”, który:

- sam ustala cel (sam o wszystkim decyduje);
- sam decyduje o środkach;
- sam przydziela pracę;
- kierownik nie uzasadnia swoich decyzji;
- nie włącza się do pracy;
- kierownik krytykuje, nie uzasadniając swoich ocen [8].

Jak można zauważyć, powyższy styl opiera się wyłącznie na stosowaniu kary niż nagrody. Zauważyć także można, że autokratyczny styl wychowania na ogół nie sprzyja osiągnięciu pozytywnych efektów w dziedzinie kształtowania osobowości dziecka. Najczęściej odpowiedzią wychowanka na tego typu styl kierowania, jak podaje M. Ziemska, jest: bunt, agresja, złośliwości przejawiane nie otwarcie w stosunku do rodziców, tylko kierowane przeciw osobom, których dziecko się nie boi a także skłonność do kłamstwa, próby zaspokojenia swych potrzeb bez wiedzy dorosłych i inne wypaczające osobowość dziecka formy zachowania. Za najbardziej korzystny w wychowaniu dziecka w rodzinie uważa się styl demokratyczny. Polega on przede wszystkim na: poszanowaniu praw wszystkich członków rodziny oraz ogólnej organizacji życia rodziny włączającej w nie ściśle dziecko [9]. S. Mika uważa, że w rodzinie demokratycznej panują stosunki wewnątrzgrupowe oparte na przyjaźni, gdyż rządzi tam „kierownik”, który:

- przedstawia różne możliwości w sposób zachęcający, natomiast grupa sama decyduje tym, co będzie celem jej działalności;
- ukazuje różne alternatywy rozwiązania danego problemu (celu), natomiast grupa (dziecko) podejmuje ostateczne decyzje;
- ocenia obiektywnie uzasadniając swoją ocenę;
- czynnie uczestniczy w życiu dziecka i służy swoją pomocą [8].

W wychowaniu demokratycznym istnieje, więc przewaga stosowania nagród, dzieci w takiej rodzinie uczą się postępować w określony sposób nie na zasadzie lęku przed karą, lecz dzięki akceptacji wskazanego przez rodziców modelu zachowania, gdyż w rodzinie tej dzieci i rodzice kochają się wzajemnie i mają do siebie zaufanie [10]. Oprócz opisanych już wyżej stylów wychowania w rodzinie, należy wspomnieć jeszcze o stylu liberalnym, który zdaniem M. Ziemskiej, cechuje się:

- całkowitą swobodą;
- trybem życia w rodzinie i jego organizacją, które pozostawione są własnemu biegowi (bez żadnej kontroli);
- brakiem określonych obowiązków (brak podziału ról w rodzinie, brak odpowiednio ustalonego zachowania) poszczególnych członków rodziny [10].

Wychowanie liberalne, jak wynika, wiąże się z pozostawieniem dziecku prawie całkowitej swobody. Rodzice nigdy nie hamują aktywności dziecka. Nadmierna swoboda, którą dziecko jest obdarzone, przyczynia się niekiedy do przedwczesnej samodzielności i nieliczenia się dziecka z nikim. Nieodpowiedni z wychowawczego

punktu widzenia jest właśnie styl liberalny. Uważa się, że styl ten przypomina pod pewnymi względami wychowanie niekonsekwentne czy też ingerowanie w sprawę dziecka i jego zachowanie wyłącznie od przypadku do przypadku [10].

Podsumowanie. Jak wynika z przedstawionej problematyki, stosowanie systemu wzmocnień w procesie wychowania jest postępowaniem niełatwym, wymagającym od rodziców i wychowawców dużego poświęcenia i konsekwencji. W skutecznym procesie wychowania warto podkreślenia jest to, że wychowawcy, którzy właściwie będą posługiwać się wzmocnieniami w postaci nagród i kar, mogą sprawić, że ich dzieci i podopieczni będą zachowywać się właściwie. Nieodzowną rolę jest kształtowanie osobowości dziecka w taki sposób, aby mogło ono rozwijać się i funkcjonować w społeczeństwie prawidłowo, bez zakłóceń. W procesie wychowania to nie tylko stosowanie kar i nagród, ale również uświadamianie dziecku, że ponosi ono odpowiedzialność za własne zachowanie oraz musi umieć je ocenić i wartościować. Należy pamiętać, że wychowanie i związane z tym stosowanie kar i nagród nie jest procesem przypadkowym, lecz przemyślanym i odpowiedzialnym [11].

Literatura

1. <https://www.bryk.pl/wypracowania/pozostale/.../15360-proces-wychowania.html>
2. Zarzecki L., Teoretyczne podstawy wychowania, teoria i praktyka w zarysie, Jelenia Góra 2012.
3. zawodrodzice.blogspot.com/2012/09/system-wzmocnien-czyli-kary-i-nagrody-w.html
4. Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Warszawa 2007.
5. Ochmański M., Nagrody i kary w wychowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym, WWSP TWP, Warszawa 2013.
6. Nagrody i kary, [w:] Encyklopedia pedagogiczna, pod redakcją W. Pomykała, FI, Warszawa 1997.
7. Jundził I., Nagrody i kary w wychowaniu, NK, Warszawa 1986.
8. Miła S., Psychologia społeczna dla nauczycieli, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
9. Rodzina i dziecko, pod red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1986.
10. Przetacznik M., Makiełło-Jarża G., Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna, WSiP, Warszawa 1979.
11. Czapów Cz., Rodzina a wychowanie, NK, Warszawa 1968.